

Maxim Februari

De onbetrouwbare verteller

2019 Prometheus Amsterdam

© 2019 Maxim Februari
Omslagontwerp Tessa van der Waals
Foto omslag Gerco de Ruijter/Untitled 2012, editie van 5/Pictoright
Amsterdam 2019
Foto auteur Bob Bronshoff
Zetwerk Mat-Zet bv, Soest
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4164 6

Woord vooraf

Tekst is hard bezig te verdwijnen. Tekst die in een natuurlijke taal is opgeschreven, bedoel ik. De roman wordt een televisieserie, de schrijver een mediafiguur en het wetboek wordt een set algoritmes.

Helemaal origineel is deze gedachte niet. In 1961 beschreef George Steiner in zijn essay ‘The Retreat from the Word’ hoe de wereld van het woord krimpt. Tot de zeventiende eeuw viel vrijwel de gehele werkelijkheid onder de sfeer van de taal, schrijft hij. Maar in de moderne tijd zijn grote gebieden van handelen, denken en voelen terechtgekomen onder het regime van de wiskunde, van chemische formules of elektronische verhoudingen.

Dat het woord wordt vervangen door de wiskunde is nu, in de eenentwintigste eeuw, onmiskenbaar. Op alle gebieden van het leven duiken machines op, en die dingen hebben de eigenschap dat ze vooral heel goed kunnen rekenen. Laat je overal machines aan het werk, op het gebied van recht, kunst en onderwijs bijvoorbeeld, dan gaan ze overal rekenen en verdwijnt het schrijven uit de cultuur.

Mij fascineert nog het meest wat er met het recht zal gebeu-

ren als we wetten en rechtsregels straks niet meer opschrijven in natuurlijke taal. Zitten de rechtsregels eenmaal in de vorm van software in stoplichten en zoekmachines, in toegangspoorten en medicijnen, dan kun je niet meer in gesprek over de interpretatie ervan, omdat je ze niet meer kunt lezen en duiden.

Is het erg, dat het geschreven woord uit de cultuur verdwijnt? Misschien niet. Er komt vast een prachtige nieuwe wereld uit die verandering tevoorschijn. Maar voordat dat zo ver is, heb ik hier mijn gedachten als geschreven teksten bij elkaar gebracht, omdat het geen kwaad kan even stil te staan bij de overgang van schrijven naar rekenen.

*

In zes hoofdstukken zijn columns verzameld die ik de afgelopen jaren heb geschreven voor *NRC Handelsblad*. Aangevuld met drie langere essays, een lezing en een kort verhaal.

In het hoofdstuk *De digitale wereld* blijkt dat oude problemen niet als bij toverslag verdwijnen in de nieuwe wereld. Er blijft schaarste aan grondstoffen, rijkdom en macht zijn nog steeds ongelijk verdeeld en kennis is minstens zo onbetrouwbaar als je die baseert op berekeningen in plaats van beschrijvingen.

In het hoofdstuk *Privé* is de mens meer dan een handvol datapunten. Of misschien moet ik 'ik' zeggen – 'ik ben meer dan een verzameling datapunten' –, want veel in dit hoofdstuk gaat over mij.

In *Betrouwbaarheid* zijn structuur en toezicht niet voldoende om de wereld te laten draaien. Een deugd als betrouwbaarheid komt niet voort uit nieuwe vormen van toezicht,

maar als vanouds uit het handelen zelf. Je gedrag bepaalt de geschiedenis.

In *Tederheid* is de mens geen middel, maar een doel.

In *Recht en Macht* krijgt de macht gevaarlijke trekken.

En in het hoofdstuk *De toekomst* komt alles goed. De wereld ligt voor ons open. De ethiek stelt de vraag wat we gaan doen en terwijl we de toekomst vormgeven, repareren we het verleden in één moeite door.

Rolverdeling

Aangezien ik te stom ben om alles zelf te bedenken, lees ik veel over de dingen die anderen hebben bedacht. En zo las ik ergens iets over een vondst van Guy Kawasaki. Vroeger was hij voorman van de Apple-evangelisten, die het geloof in het computermerk moesten uitdragen, tegenwoordig is hij durfkapitalist.

Kawasaki had het volgende ontdekt. In een organisatie trekken uitmuntende werknemers, de A-spelers, het liefst medewerkers aan die nog een beetje beter zijn dan zichzelf, A-plusspelers dus. Maar bij B-spelers ligt dat anders. Uit angst overschaduwd te raken, nemen die het liefst C-spelers aan. En C-spelers nemen D-spelers aan, enzovoort, net zo lang door tot de gehele organisatie uit louter Z-mensen bestaat.

Deze gedachte van Kawasaki liet zich gemakkelijk vertalen naar het grotere spel van de samenleving als geheel. Ook daar houden mensen zich professioneel het liefst bezig met degenen wier blik beperkter is dan de hunne. Niet alleen uit angst overschaduwd te raken, maar ook omdat het de mogelijkheid biedt neerbuigend te doen of, positief geformuleerd, sociaal bewegen. Laten we nu voor het gemak aannemen dat u met

mij, onnozele stukjesschrijver, een M-speler hebt getroffen. Dan richt ik me nu dus als vanzelf op het verschil tussen M's en N'nen.

De M's zijn namelijk, hoewel bijna net zo dom, toch licht superieur aan de N'nen. Het verschil zit hem erin dat de M's nog net slim genoeg zijn om een vaag besef te hebben van hun eigen beperktheid. Ze horen in de verte de echo van de genieën, lezen nog wel eens wat, laten zich zo nodig overtuigen door een argument, binden in, kortom, hun nederigheid bestaat eruit dat ze met trots beweren cultuurdragers te zijn. Hun werk bestaat uit het beschimpen van de N'nen.

Die N'nen zijn te dom om in te zien hoe dom ze zijn. En omdat, zoals Darwin zegt, onwetendheid vaker zelfvertrouwen voortbrengt dan kennis dat doet, hebben ze altijd gelijk. Ze gaan dus alleen voor de vorm in debat, verkeren in de waan dat economie een harde wetenschap is en dat meten in het leven altijd leidt tot weten. Ze werken in de politiek of bij de televisie, geven leiding aan bedrijven en organisaties die al lang door de A-, B- en C-spelers zijn verlaten; ze verdienen akelig veel meer geld en hebben griezelig veel meer invloed dan de M's.

De N'nen op hun beurt behandelen de mensheid alsof die louter uit O's bestaat. Waarmee de samenleving al gevaarlijk richting de Z gaat. Deze O's missen het vermogen zelf na te denken, ze zijn volledig afhankelijk van de kennis die anderen in hun oren gieten; daarbij hebben ze het liefst dat men het kort houdt.

Zojuist kon je in de kranten lezen hoe de N'nen tegenwoordig marktonderzoek doen in de cultuur: in boekhandels houden ze het digitale leesgedrag bij van de klanten, noteren hoe vaak lezers een boek doorbladeren, wegleggen of van uitroep-

tekens voorzien. Ten behoeve van de o's worden dan in het vervolg alleen nog managementboeken en romans geschreven waarbij de adem geen moment in de keel blijft stikken.

De m's stellen zich natuurlijk teweer tegen deze o-gerichte aanpak van de n'nen. Zij weten dat een cultuur niet wordt gevormd door boeken die je in één adem uitleest. De geniale boeken waarvan ik zelf het meest heb geleerd, heb ik zelfs nog nooit helemaal gelezen. *Herzog* van Saul Bellow? In blijven hangen. *Mrs Dalloway* van Virginia Woolf? Stukje bij beetje.

o's weten dit niet. Die eten als kleuter het liefst appelmoes met knakworst, en krijgen daarna van de n'nen net zo lang appelmoes met knakworst te eten tot ze sterven aan obesitas en verveling. Op individueel vlak valt daar niets aan te doen, want je komt een o nooit alleen tegen, ze bestaan slechts in groepen, en heten publiek, kiezers of consumenten. Omdat het aantal o's in de samenleving volledig wordt verzonden door de n'nen, die baat hebben bij uitgebreide cohorten domme Nederlanders, hebben de o's onmetelijk veel macht.

Hoe kunnen de n'nen dan zo veel o's bij elkaar verzinnen? Dat doen ze via enquêtes. Ze beweren dat ze waarde vrij onderzoek doen naar voorkeuren en gedrag, terwijl ze in feite grossieren in vooronderstellingen op grond waarvan ze de gegevens interpreteren – 'in een boek blijven steken is slecht' – zodat ze bij iedere enquête eruit krijgen wat ze erin hebben gestopt.

Hebben ze zo aangetoond dat we allemaal o's zijn, dan behandelen ze ons als o's, net zo lang tot we inderdaad o's zijn geworden, en dat is dan het moment waarop we en masse over p's gaan zeuren. Zijn we eenmaal zover afgezakt, dan staat het land op het punt een ontwikkelingsland te worden.

Zo verspillen we onze tijd aan het alfabet na ons. Terwijl

het in het huidige tijdsgewricht hard nodig is aandacht en steun te bieden aan het alfabet voor ons. Voorwaarts, moeten we, opwaarts. Crises bestrijden. Ik laat het daarom aan uw eigen oordeel over of u nog tijd voor mij vrij wilt maken. Bent u nog stommer dan ik, dan lijkt het me heel verstandig dat u mij voorlopig blijft lezen. Maar bent u slimmer, ga dan alstublieft, alstublieft, duurzame energiebronnen uitvinden en het klimaat redden.

HOOFDSTUK I

DE DIGITALE WERELD

Virtualiteit

*(de werkelijkheid raakt ondergesneeuwd door
afgeleiden van de werkelijkheid)*

Het jaar 2054 trok mijn aandacht voor het eerst aan het eind van de vorige eeuw. Tijdens een vergadering van mijn vereniging van huiseigenaren deelde het bestuur grote vellen papier rond waarop stond uitgerekend hoeveel contributie wij als leden jaarlijks moesten betalen, bij een inflatie van 1,5 procent, tot aan het jaar 2054.

Het bestuur stak de papieren triomfantelijk in de lucht. Dit was berekend, zei het, door de computer! Met Excel! We zwegen. We staarden in stomme bewondering naar het bedrag dat we over een halve eeuw zouden gaan betalen voor het snoeien van de rododendrons en de rozen. En we zouden daar nu nog steeds gezeten en gestaard hebben, als wij niet kort daarna allemaal van ouderdom waren gestorven. Behalve ik natuurlijk. Ik ben verhuisd.

Een paar jaar eerder had het bestuur van onze vereniging van eigenaren nog bestaan uit negentiende-eeuwse professionals. Een huisarts uit Indonesië. Een freule die beroepshalve betrokken was bij de stier Herman. Een zelfbenoemde 'clochard de luxe'. Een bibliothecaris. De eerste vergadering die ik er ooit had meegemaakt ging over een berk, en dat beviel me

meteen, want ik kwam uit een wereld van onmogelijkheidsstellingen en onrechtmatige overheidsdaden, en ik had nog nooit over een berk nagedacht.

De aandacht voor het concrete van deze ouderwetse denkers pakte wonderwel uit. Ze sjacherden een beetje rond in het dorp, ze marchandeerden wat en ze charterden een mannetje dat om vijf uur 's ochtends zout kwam strooien als het sneeuwde. Maar toen, vlak voor de millenniumwisseling, kwamen er jonge en snelle mensen in de huizen wonen. Die vonden zo'n mannetje niet transparant. Het werk moest worden aanbesteed. De commerciële sneeuwruimers uit de stad die vervolgens na verhitte onderhandelingen werden ingehuurd, kostten onnoemelijk veel geld – en ze kwamen niet.

Er ontstond een sociologisch interessante tweedeling in de vereniging. Een tegenstelling tussen zij en wij. De oude mensen spraken over rentmeesterschap en liepen rond met een snoeischaar in hun hand. De nieuwe mensen, van wie de meesten een baan hadden bij een farmaceutisch bedrijf of een verzekeringsmaatschappij, vonden dat de vereniging bedrijfsmatiger moest gaan werken. Ze wilden het geld van de reserves beleggen en de contributie uitsplitsen naar het genot dat iedere bewoner afzonderlijk had van de toverhazelaars en de lelietjes-van-dalen.

En zo besepte ik voor het eerst in mijn leven dat bedrijfsmatigheid haaks staat op ondernemerschap. Want de snelle mensen hadden het niet over ingrepen in de werkelijkheid, niet over het bevorderen van groei en productiviteit. Ze bemoeiden zich niet met de composthoop naast de parkeerplaats en niet met de vraag of de timmerman koffie moest hebben. Hun belangstelling ging vooral uit naar de jaarstukken en Excel-spreadsheets. Dit waren geen mensen met een

bedrijf, maar met een baan bij een bedrijf, en wat ze binnenbrachten was een private vorm van bureaucrativering.

Later herkende ik deze omslag overal in de wereld. De werkelijkheid raakte steeds verder ondergesneeuwd onder de afgeleiden van de werkelijkheid. Goederentransacties werden afgetroefd door geldtransacties. Aandeelhoudersbelangen namen een voorrang op het gewone werk dat gedaan moest worden. En de stenen hadden, zoals bekend, niets meer te maken met de hypotheken die erop werden afgesloten. Alles zong los. De meningen van de feiten. Het geld van de dingen. De analyses van de geschiedenis. Alles werd virtueel.

Het nadeel van die virtualiteit was dat ze zo superieur oogde. Je kunt wel beweren dat het veel ingewikkelder is een tuin te onderhouden dan een willekeurig inflatiepercentage in te voeren in een softwareprogramma, maar wie wil dat geloven? De abstracte aanpak zag er stukken minder onnozel uit dan de aanpak met de hark en de schoffel. En dus verloren de oude mensen hun gezag en lukte het ze niet in de vergadering het belang van de berk nog te verdedigen. Zo kwamen de jongens met hun Excel-sheets aan de macht.

Dat ik tegenwoordig vaak aan het jaar 2054 denk, komt niet alleen doordat ik me afvraag hoe hoog de inflatie dat jaar zal zijn. Ik ben vooral benieuwd of de crisis die we nu beleven ons voor die tijd nog zal verzoenen met de werkelijkheid. Of het blinde geloof in efficiëntie en Excel iets zal bedaren.

Maar misschien blijven we voor eeuwig opgescheept met de tegenstelling tussen twee mensentypes die elkaar nooit echt zullen begrijpen. Toen ik indertijd aan mijn oude, tuinierende buurvrouw vroeg wat ze vond van de nieuwe bestuursleden met hun hartstocht voor calculatie, zei ze: 'Ach. Het zijn

aardige mensen. Maar als je met ze praat, is het net of je op twee dooie kanaries trapt.’

Die zeldzaam vileine uitspraak citeer ik sindsdien met smaak. Want naast de rentmeesters die hun tuin cultiveren, en de rekenmeesters die bedrijfsmatig denken, is er nog een derde mensentype. En dat vindt eigenlijk alles best, als het maar een verhaal oplevert.

Stroomverbruik

(in 2035 is de energievoorraad door het internet uitgeput, wat leidt tot rantsoenering)

Op de laatste bladzijde van *De scepter van Ottokar* denken de rechercheurs Jansen en Janssen dat ze in zee vallen. Kuifje legt uit dat ze in een watervliegtuig zitten en dus niet in zee vallen, maar op zee landen. Nu beginnen Jansen en Janssen te lachen. Die is goed! Dat waren ze helemaal vergeten! Ze staan op, stappen de deur uit – ‘ik hoor je nog roepen: “We vallen in zee!”’ – en vallen alsnog in zee. Het is een van de meest verhelderende passages uit de wereldliteratuur.

Op 1 april 2010 meldt het Duitse actualiteitenprogramma *Tagesschau* dat de IP-adressen op zijn en dat internet een dag lang moet worden uitgeschakeld. Duitsers lachen natuurlijk. ‘Hahahaha, ik hoor je nog roepen, het internet is vol!’ Maar u voelt het al aankomen: binnenkort is het internet inderdaad vol. Gisteren was daar een conferentie over in Londen.

Overigens voerden de Duitsers in mei 2011 de grap eerst nog iets verder op. Het satirische televisieprogramma *Extra3* vroeg aan de christendemocratische minister Bernd Neumann waar je in zo’n geval heen moet met de data. ‘*Angenommen, das Internet ist voll – wo sollen die Daten dann zwischengelagert werden?*’

De CDU had een hippe Medianight georganiseerd om te laten zien dat de partij helemaal bij de tijd was. Computers, mobiele telefoons: de CDU deinsde nergens voor terug. Maar uit de grappig bedoelde vragen die *Extra3* ter plekke stelde werd duidelijk dat de partijprominenten werkelijk geen flauw benul hadden van de ingrijpendste verschuivingen van deze tijd. Digitale revolutie? Hoe bedoelt u?

Het loont nog steeds de moeite op YouTube te zien hoezeer die arme minister Neumann in verlegenheid wordt gebracht door de vraag over de opslag van data. Het filmpje heet 'Extra3: Caro Korneli bei der CDU-Medianight' en het antwoord komt na ruim anderhalve minuut. 'Daar stelt u me toch echt moeilijke vragen. Eh, eh. Hoe dat, eh, hoe dat precies door ondernemingen moet worden geregeld weet ik niet. Ik weet zeker, eh, dat Google, eh, Google bijvoorbeeld, als een van de grootste bedrijven, een idee heeft hoe met data moet worden omgegaan. Ik, eh, weet niet wanneer het internet, eh, vol is.'

De Duitsers weer lachen natuurlijk. En het is ook heel geestig. Een vooraanstaand politicus die openlijk toegeeft dat politiek passé is. Nee, hij heeft geen idee van de problemen die op de wereld afkomen, maar de bedrijven zullen de zaak, eh, vast wel, eh, eh, onder controle hebben. U moet nog maar eens aan dit antwoord denken als ook in Nederland politiek en pers volhardend PvdA'tje en vvd'ertje blijven spelen, terwijl de wereld al lang door de grote firma's wordt geregeerd.

En toen – de Duitsers hikten nog na van het lachen – raakte het internet echt vol. Nou ja, niet echt, want dat kan niet. Maar de IP-adressen raakten op, systemen verouderd, de geheugencapaciteit liep op zijn eind. Een week geleden liet Andrew Ellis, hoogleraar aan de Aston Universiteit in Birming-